

KLARA BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ:
*SREDNJOVJEKOVNO GROBLJE SAMOSTANA SV.
MIHOVILA U PULI. REZULTATI ARHEOLOŠKIH
ISTRAŽIVANJA OD 2018. DO 2020. GODINE*

Cirla monografije, sv. 2., Pula, 2023., 290 str.

Tiskana u izdanju Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli, pred čitateljima je nova monografija red. prof. dr. sc. Klare Buršić-Matijašić, cijenjene arheologinje i dugogodišnje djelatnice Odsjeka za arheologiju Filozofskog fakulteta u Puli.

Kao višedesetljetni proučavatelj povijesti grada Pule, s velikim sam entuzijazmom i čašću sudjelovao u predstavljanju toga vrijednog izdanja (15. studenoga 2023. u Povijesnom i pomorskom muzeju Istre u Puli), a s jednakim sam zadovoljstvom sastavio i ovaj pisani prikaz.

Knjiga se odnosi na najnovija arheološka istraživanja pulskoga samostanskoga groblja na brdu sv. Mihovila koje su provodili troje arheologa (voditeljica prof. dr. sc. Klara Buršić-Matijašić, prof. dr. sc. Robert Matijašić i dr. sc. Davor Bulić) te povremeno i dvije istraživačice (Katarina Šprem i dr. sc. Sara Popović), uz pomoć koju im je pri iskopavanju pružilo i 45 studenata Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli.

Riječ je o lokalitetu koji je u povijesti Pule, od davnih vremena pa do današnjih dana, uvijek imao istaknuto mjesto. Groblje na brdu sv. Mihovila jedno je od najvećih istraženih srednjovjekovnih i novovjekovnih groblja u Istri.

Sveti Mihovil, Sveti Mihovil nad Pulom, San Michele in Monte, San Michele al Monte, Monte San Michele, Opatija Svetog Mihovila na Brdu, samo su neki od naziva pod kojima lokalitet spominju u izvorima i literaturi različiti autori, od primjerice povjesničara i arheologa Pietra Kandlera u XIX. stoljeću do arhitekta Attilija Krizmanića i arheologa Roberta Matijašića u najnovije vrijeme.

Prema istraživanjima arheologinje Klare Buršić-Matijašić, opsežna arheološka istraživanja koja bi dokazala postojanje prapovijesne gradine na brdu sv. Mihovila, 32 metra nad morem, nisu dovela do pronalaska materijalnih ostataka. Slijedeći pretpostavku da su gradinska naselja brončanog (3300. – 1200. pr. Kr.) i željeznog doba (1200. – 550. pr. Kr.) postojala na brdima oko Puljskog zaljeva, takvi su ostaci uočeni na Monte Zaru, Muzilu i Sv. Jurju.

U antičko doba, zbog otkrića keramike i ulomaka amfora, na brdu sv. Mihovila treba pretpostaviti postojanje antičkoga, rimskoga sloja, odnosno neke antičke aglomeracije, možda i *ville suburbane*, ili kultnog mjesta, na što je još 1928. ukazao liječnik i arheolog Bernardo Schiavuzzi.

Vrijeme intenzivnog života na brdu sv. Mihovila bilo je srednjovjekovno razdoblje, kada su se tamo nalazile dvije crkve. Pietro Kandler i Branko Marušić smatrali su da je crkva sv. Mihovila izgrađena u VI., a crkva sv. Klementa u XI. stoljeću. Suvremeni istraživači, poput povjesničara umjetnosti Ivana Matejčića, gradnju crkve sv. Klementa i benediktinske opatije smještaju u VIII. stoljeće. Okosnica cijelog prostora svakako je bila crkva sv. Mihovila, trobrodna građevina, dimenzija 18 x 10 metara, podijeljena u brodove dvojnim nizom stupova od grčkog mramora. Brodovi su završavali apsidama ukrašenim mozaicima. Vanjski zidni plašt izbočenih apsida završavao je poligonalno, poput primjerice crkva sv. Marije Formoze ili sv. Nikole u Puli. Posebice je zanimljivo istaknuti da su crkve sv. Mihovila i sv. Klementa bile spojene nadsvođenim hodnikom. Kapela sv. Klementa imala je tlocrt oblika grčkoga križa s kupolom iznad spoja krakova.

Nema sumnje da je naziv tvrđave, koja je tamo podignuta u XIX. stoljeću, preuzet od imena brežuljka, a toponim je bio uvjetovan imenom crkve i samostana. Prema Kandleru, prilikom gradnje utvrde uništeni su tada još vidljivi ostaci benediktinskog samostana. Za njega Kandler navodi da se u izvorima prvi put spominje 990., a posljednji put 1440. Opatija se navodi i 1453. u pismu pape Nikole V. upućenom opatu samostana sv. Mihovila izvan zidina u Puli.

Kandler ističe da se u sklopu samostana nalazila bazilika sv. Mihovila i grobna kapela sv. Klementa. Spominje i anonimnog autora iz XVI. stoljeća koji opisuje crkve i samostane koji su dobro vidljivi s kopna i mora te za Sv. Mihovil navodi da je crkva većim dijelom u mramoru i s lijepim stupovima u sredini i sa strane, i dvostruka po veličini, s kapelama sa stupovima. Samostan je pristojne veličine, s klaustriima, prekrasno položen na nevelikom brežuljku s pogledom na more i kopno.

U vizitaciji veronskog biskupa Agostina Valiera iz 1580. nailazimo na podatke da je crkva samostana sv. Mihovila ruševna, ali da se u njoj misa služi dvaput mjesečno; crkva ima zvonik sa zvonom.

Za Sv. Mihovila i pripadajući benediktinski samostan vezuje se i razvoj medicine jer su pulski benediktinci zbrinjavali bolesne i nemoćne. U nadležnosti opatije sv. Mihovila bila je i crkva sv. Antuna, koju neki smještaju u krug samostana sv. Mihovila, a na Valierovu je popisu uvrštena u crkve unutar grada, s time da je izvan grada postojala crkva sv. Antuna Opata, uz kojeg se veže postojanje hospicija, a ta se crkva nalazila „ai confini di Prato Grande“.

Tu je važna još jedna činjenica. Ne možemo sa sigurnošću potvrditi jesu li ukopani prestali napuštanjem samostana 1458., jer je potreba za njima sigurno postojala i kasnije. Povjesničar Miroslav Bertoša ističe da se u Puli 1671., za vrijeme hajdučkog naseljavanja, zbog haranja smrtonosne groznice među hajdučkim doseljenicima iz Risna, umrle pokapalo uz crkvu sv. Nikole u gradu, ali i izvan grada, kod Sv. Mihovila. U doba Mlečana (XIV. – XVIII. stoljeće) Pula se konstantno nalazila u velikoj populacijskoj krizi, pogođena dolascima i odlascima žitelja i mnogobrojnim zaraznim bolestima, što se nedvojbeno odražavalo i na povećani broj umrlih.

Treba spomenuti da se tijekom stoljeća običaj pokapanja mijenjao. Rimljani su primjerice imali običaj pokapanja izvan gradskih zidina, duž glavnih prometnica, od Zlatnih vrata prema lokalitetu Pragrande, što je nalazima oko današnje Policijske uprave i Filozofskog fakulteta precizno potvrđeno, jednako kao i duž današnje Arsenalske ulice te sjeveroistočno od amfiteatra u Koparskoj ulici. Srednji vijek vraća pokapanje unutar grada, oko crkava, što se u Puli održalo sve do izgradnje Gradskoga groblja Monte Ghiro sredinom XIX. stoljeća.

Opis sakralnih objekata na brdu sv. Mihovila najpotpunije donosi Pietro Kandler, koji ih je posjetio 1845. i 1846. Od dviju crkava na tom brdu, trobrodna bazilika bila je ruševna; ostale su samo tri apside prekrivene mozaicima i temelji zidova. Druga crkva naslanja se na ostatke lijevo od bizantske bazilike.

Kod Kandlera nalazimo i druge zanimljivosti o našem lokalitetu. Navodi da je na brdu sv. Mihovila 1015. osnovan samostan kamaldoljana, a kasnije su se tamo pokapali istarski markgrofovi i druge slavne ličnosti, primjerice 1269. koruški knez Ulrich.

U samostan se 1087. povukao ugarski kralj Salomon, prvorođeni sin kralja Andrije I. Sredinom XIX. stoljeća u ruševinama na sv. Mihovilu pronađen je natpis koji je stajao nad njegovim grobom, koji se danas nalazi u lapidariju franjevačkog samostana u Puli. Prema Bernardu Schiavuzziju, Salomonovi posmrtni ostaci 1400. preneseni su u pulsku katedralu.

Sa sv. Mihovila potječe i portal na bočnom zidu pulske katedrale. Prema povjesničaru Camillu De Franceschiju, 1456. za crkvu sv. Mihovila naručio ga je opat Giorgio, a 1458. darovan je gradu Puli. Povjesničar umjetnosti Ivan Matejčić smatra da je na sadašnje mjesto u katedrali portal postavljen 1927., u sklopu velikih restauratorskih radova.

Od povijesnih zanimljivosti vezanih za samostan i brdo sv. Mihovila, kao jedno od dominantnih koji okružuju Puljski zaljev i luku, svakako valja istaknuti i nedovoljno dokumentiranu predaju prema kojoj je tamo oko 1320. boravio talijanski književnik Dante Alighieri. Navodno su ga upravo posjet samostanu

i izgled tadašnje Pule i rimske nekropole na Marsovu polju, kao i one unutar samostana sv. Mihovila, potaknuli na pisanje poznatih stihova *Pakla*. Kandler navodi da se u tradiciji stanovnika Pule uvijek smatralo da je Dante bio gost samostana sv. Mihovila.

Sljedeća zanimljiva tema odnosi se na prikaze sv. Mihovila na povijesnim crtežima i kartama. Na nekima od njih ucrtano je brdo, ali je naziv izostavljen ili je nečitak – slučaj je to primjerice s poznatom mapom Puljštine nastalom iz pera Zuan'Antonija dell'Oche, promicatelja naseljavanja Bolonjaca 1563., i crtežom grada Pule Angela Degli Oddija s kraja istog stoljeća, kao i vedutom Pule Giacoma Franca iz 1610.

Na dvama crtežima Puljskog zaljeva i grada koje je 1633. izradio francuski vojni inženjer Antoine De Ville, graditelj utvrde na Kaštelu, jasno je ubilježen i naziv lokaliteta – San Michele.

Veduta Pule istraživača Prospera Petronija iz 1681. također prikazuje brdo sv. Mihovila, kao i prikazi iz XVIII. stoljeća, među kojima bih istaknuo crtež talijanskoga kartografa Raffaella Savonarole iz 1713.

Na znamenitome Franciskanskom katastru iz 1820., nastalom u sklopu velikoga državnog projekta modernizacije uprave, a iznimno vrijednom povijesnom vrelu za toponimiju našega grada, začuđuje činjenica da su „pedantni austrijski geodeti“ nacrtali obrise tlocrta samo jedne crkve, vjerojatno sv. Klementa. Na planu grada pak iz 1840. na brdu sv. Mihovila ubilježen je samo stilizirani simbol crkve.

Na vojnom zemljovidu Pule iz 1881. tvrđava sv. Mihovila zauzima važno mjesto, ali temelji crkava nisu zabilježeni. Prvi službeni plan uličnog nazivlja i gradskih četvrti iz 1886., na brdu sv. Mihovila, do kojeg kroz istoimenu četvrt vodi posebna ulica, također ne prikazuje nikakve ostatke crkava, kao ni vojni zemljovid Pule iz 1866. – 1878.

Iako je devastacija lokaliteta započela odmah nakon prestanka funkcije crkava i samostana, nedvojbeno najveća i presudna intervencija u prostoru ipak se dogodila 1851., kada su zbog izgradnje utvrde srušeni sa zemljom posljednji ostaci crkava.

Naime, kao dio sustava obrane ratne luke, 1851. – 1854. na tom je mjestu izgrađena austrijska tvrđava, koja je, uz utvrde Monte Zaro, Monvidal i Monte San Giorgio, trebala činiti prvi prsten obrane istočne, kopnene strane grada. Iz kasnijih planova (iz 1869. i 1885.) saznajemo da je izuzet Monte Zaro, a od sv. Mihovila linija obrane išla je na Monte Rizzi i prema Monte Gobbo (Oš Stoja).

Na brdu sv. Mihovila podignuta je potkovasta utvrda promjera 30 m, sagrađena na dvije etaže, s unutarnjim kružnim dvorištem. Od 1896. utvrda se našla

u okviru prostora Gradske bolnice (*Ospedale Civico di Pola*) koja 1904. dobiva ime *Santorio Santorio*. Godine 1914. prenamjenjuje se u skladište i vojarnu, a tijekom Drugoga svjetskog rata služila je kao sklonište za osoblje bolnice.

U neposrednoj blizini tvrđave sv. Mihovila, uza zid bolnice, u današnjoj Pre-radovićevoj ulici, prilikom njezina proširenja 1938., pronađeni su grobovi s ljudskim kostima, što je objavljeno u listu *Il Corriere Istriano*, koji je kritizirao nebrigu gradskih vlasti za svoje pokojne sugrađane. Danas se lokalitet nalazi u sklopu Studentskog centra Sveučilišta Jurja Dobrile, odnosno paviljona 2 i 3 studentskih domova.

U poglavlju o vremenu, prostoru i metodologiji istraživanja autorica navodi da je istraživanje obavljeno u nekoliko faza, što je bilo uvjetovano građevinskim radovima i vremenskim prilikama. Terenskim istraživanjima prethodila je kabinetska priprema u kojoj se pokušalo analizirati postojeće stanje i definirati očekivanja. Predradnjama se nastojalo što bolje upoznati teren radi planiranja intenziteta i dužine trajanja radova. Istraživanje je provedeno u pet faza, koje su trajale 5. srpnja 2018. – 1. travnja 2020. Analizirani su zidovi austrijske utvrde, recentni zidovi te zid od nepravilnih kamenih blokova poredanih u pravilnom nizu.

Najveće poglavlje knjige, peto po redu, posvećeno je grobnim nalazima. Tijekom svih faza istraživanja vodila se uobičajena dokumentacija, terenski dnevnik s obrascima Ministarstva kulture, a pojedini grobovi i njihovi detalji dokumentirani su fotografiranjem iz ruke i bespilotnom letjelicom. Ukupno 118 grobova raskopano je i pregledano klasičnim arheološkim metodama te je stručno obrađen sav koštani materijal. Određena je tipologija grobova, pri čemu su pokojnici pretežito bili pokopani u zidane ili na sličan način oblikovane grobove. Zanimljive su bile i grobne spolije, objašnjene u posebnoj podcjelini knjige. Pod tim se nazivom podrazumijevaju odbačeni dijelovi starijih zdanja i spomenika iskorišteni kao materijal za gradnju nove građevine, a najčešće se radilo o kamenim blokovima. Nijedan sačuvani grob nije imao pokrovne ploče *in situ*, vjerojatno zato što su bile davno uništene, prije izgradnje austrijske utvrde. Dna grobova pak najčešće je činila matična stijena. Groblje se nalazilo na brdu oko samostanskoga kompleksa, ali i na prostoru na kojem su ranije bili grobovi iz rimskog razdoblja. Orijehtacija grobova raznolika je i ne prepoznaje se jedinstveni sustav pokapanja u redove. Ipak, pretežu grobovi koji su usmjereni u pravcu istok – zapad, s većim ili manjim otklonom. Teško je govoriti o točnom broju grobova jer kostiju ima po čitavom terenu. Na istraženoj površini evidentirano je 118 grobova i grobnica, s minimalno 1.216 osoba. Pronađeno je i više ukopa djece, a u pet grobova pokopano je više od 30 osoba. Pokojnici su najčešće bili položeni u

ispruženom položaju s rukama uz tijelo. Mnogi su grobovi uništeni ili oštećeni izgradnjom austrijske utvrde, ali i drugih objekata (kotlovnice, dimnjaka i sl.) te kopanjima kanala za razne instalacije. U grobovima su pronađeni i zanimljivi nalazi: oružje, posude, novac, nakit, dijelovi odjeće, gumbi, kopče i sl. Tu su i keramički nalazi (iako ih je bilo relativno malo), ulomci stakla, kosti, mozaične kockice, čak i ljušture školjke Jakobove kapice. Učinjena je i bioarheološka analiza ljudskih koštanih ostataka, gdje su uočeni jako kalcificirane zubne naslage, zubni karijes, zubna istrošenost, koštane bolesti, frakture, deformacije itd.

Uz navedeno, ponajviše mnogobrojne slikovne priloge koji skladno nadopunjuju tekst, knjiga je opremljena opsežnim popisom korištene literature te sažetkom na engleskom jeziku. Raspravljajući o znanstvenom i stručnom doprinosu toga djela, istaknuo bih činjenicu da je autorica, uz pomoć svojih suradnika, vrlo detaljno iznijela glavne poznate povijesne podatke o lokalitetu sv. Mihovila u Puli, a potom i najnovije rezultate arheoloških istraživanja, pokazavši se vrsnom istraživačicom i interpretatoricom dobivenih rezultata, koje je primjereno smjestila u povijesni i arheološki kontekst. Na taj je način dala iznimno važan stručni i znanstveni doprinos poznavanju prošlosti toga vrlo zanimljivog lokaliteta, koji je u povijesti Pule ostavio važan trag sve do današnjih dana.

Slaven Bertoša